

Osallisuus ja osallistava sosiaalityrva

13.3.2018

Sosiaalialan asiantuntijapäivät, Jyväskylä

Kati Närhi

Jyväskylän yliopisto

Puheenvuoron teemoja

- Osallistava sosiaaliturva ja monimerkitykselliset käsitteet
- Osallistavan sosiaaliturvan kokeilusta
- Osallisuuden esteet ja mahdollisuudet osallistavan sosiaaliturvan toteuttamisessa

Osallistava sosiaaliturva ja monimerkitykselliset käsitteet

- Osallistavan sosiaaliturvan keskusteluissa pyörivät vaikeat ja monitulkinnalliset käsitteet kuten osallisuus, vastuullistaminen ja vastikkeellisuus
- Jotta voisi ymmärtää mistä osallistavassa sosiaaliturvassa on kyse, tulee jäsentää mitä käsitteiden takana on?
- Käsitteillä on käytäntöjä määrittäviä vaikutuksia
- Näkökulmien erot käsitteiden takana

Osallisuus (Närhi ym. 2014)

- Osallisuus tarkoittaa jonkin yhteisön jäsenenä olemista ja toimimista sekä kokemusta yhteisöön kuulumisesta
- Toteutuu yksilön ja yhteisön välisessä vuorovaikutuksellisessa suhteessa
- Osallisuus tarkoittaa myös mahdollisuutta toimia ja vaikuttaa omassa asiassaan, yhteisössä ja yhteiskunnassa
- Syrjäytymisen/syrjäyttämisen vastavoima
- Haasteena miten osallisuus huomioidaan palvelujärjestelmässä, miten valtaa jaetaan?

Osallistaminen (Närhi ym. 2014)

- 'Top down' -osallisuutta
- Kansalainen passiivisena toimijana, jota kehoitetaan tai vaaditaan osallistumaan erilaisiin toimintoihin
- Osallistumisen tarve ei lähde osallistujista käsin
- Hallinnon tai päätöksentekijöiden aktiivista pyrkimystä saada kansalaisia osallistumaan – aloitteentekijänä on hallinto, joka myös määrittää 'osallistumisalueen'
- Voi johtaa osallisuuteen, mutta ei välttämättä
- Onko osallisuus ydin aina jotain joka pakenee viranomaisia ja poliitikkoja? Miten osallisuutta voi tukea?

Aktiivinen ja osallistuva asiakas

- Osallisuus liitetään keskusteluun asiakkaan aktiivisuudesta
- Asiakkaan aktiivinen rooli palveluissa korostunut
- Myös poliittisessa retoriikassa korostetaan aktiivisen kansalaisen hyveitä.
 - Asiakaskansalainen ottaa vastuuta sekä osallistuu omalta osaltaan aktiivisesti yhteiskunnan rakentamiseen kustannustehokkaasti
- Järjestelmän ristiriitaiset odotukset (Valkama 2013: Hybridi asiakkuus)
- Osallisuuden motiivi palvelujärjestelmässä?
 - Konsumerismi (choice) – demokratia (voice)?

Aktiivinen ja osallistuva kansalainen

(Närhi & Kokkonen 2014)

- Kiista aktiivisen kansalaisuuden määrittelystä
 - voi tulkita sekä demokraattisen kulttuurin rakentamiseksi että uusliberalistisen hallinnan muodoksi
 - Kansalaisen ääni tärkeä poliittisen retoriikan kannalta, mutta jääkö se taloudellisten pyrkimysten varjoon kun päätetään osallisuuspolitiikan konkreettisesta sisällöstä?
- STMn ja TEMn osallisuusjäsenyykset (strategiapaperit)
 - STM: Osallisuus oikeutena
 - TEM: Osallisuus velvollisuutena olla aktiivinen työelämässä; Osallisuus liittyy kansantaloudelliseen kilpailukykyyn
- Palveluita kehitetään enemmän aktivoinnin ja tuotannon tehokkuuden kuin osallisuuden näkökulmasta
 - Onko enää mahdollista olla 'passiivinen' kansalainen yhteiskunnassa? Voiko aktiivisuudesta kieltäytyä palveluissa?

Vastuullistaminen (Juhila & Raitakari 2017)

- Prosessi, jossa kansalaisia vastuullistetaan yksilöllisesti asioista, jotka aiemmin tulkittu olevan hyvinvointivaltion vastuulla.
- Ilmiö liittyy uusliberalistiseen politiikkaan, jossa kansalaisten ajatellaan välttelevän velvollisuuksiaan tai vaihtoehtoisesti hyvinvointivaltion on nähty luovan velvollisuuksia pakoilevan 'riippuvuuskulttuurin'.
- Näkyy keskustelu- ja toimintatapojen muutoksena:
 - Perinteisesti sosiaalipolitiikassa ajateltu, että tulottomuus ja vähävaraisuus syrjäyttää yhteiskunnasta, koska ei ole mahdollisuuksia toteuttaa elämänsä kuten haluaisi.
 - Nykyään nähdään, että esim. työttömien toimeentulosta huolehtiminen syrjäyttää tuen saajia, koska työttömyysturva nähdään 'passiivisena' ja 'passivoivana' tuen muotona.
 - Muutokset ja painotukset ihmiskäsityksissä

Vastikkeellisuus (Kokkonen ym. 2016)

- Vastikkeellinen sosiaaliturva edellyttää saajalta etuuden vastineeksi työtä tai vastaavaa toimintaa
- Liittyy vastuullistamisen logiikkaan
- Nykyisessä aktivointipolitiikassa yksilön kyvyt ja motivaatio keskeinen kohde, ei toimimattomat ja epävarmat työmarkkinat
- Yhteiskunnan keskiöön astunut yksilöiden välinen keskinäinen kilpailu, epävarmuus ja suorituskeskeisyys
- 'Tee-se-itse-yhteiskunta' (Bauman 1995): Jättää yksilöt oman onnensa nojaan selviämään todellisesta ristiriidasta työnteon odotusten ja työn saamisen vaikeuden välillä
- Yksilön toiminnan viimekätisenä motivaationa pelko epäonnistumisesta ja siitä seuraavasta poissulkemisesta yhteiskunnasta
- Johtaa lopulta aktivointipolitiikan paradoksiin
- Sen sijaan, että aktivointipolitiikka purkaisi todellisia työhön osallistumisen esteitä, se vahvistaa käsitystä työttömyyden kohtalonomaisuudesta.

Vastikkeellinen sosiaaliturva vai osallistavat työmarkkinat? (Raivio 2017)

1. Aktivointia ja sosiaaliturvaetuuksien vastikkeellisuutta korostava suuntaus, jossa oikeudesta sosiaaliturvaan neuvotellaan ja keskiöön nostetaan viimesijaisia etuuksia saavien velvollisuudet yhteiskuntaa kohtaan (säilyttävä ja sopeuttava tehtävä)
2. Vaihtoehtona ihmis- ja sosiaalisia oikeuksia painottava ja työmarkkinoita osallistavammaksi muuttava linja (voimaannuttava ja valtaistava tehtävä)
 - Vastikkeellisen sosiaaliturvan nähdään koskevan tällä hetkellä viimesijaista sosiaaliturvaa eli työmarkkina- ja toimeentulotukea – miten tulevaisuudessa?
 - Tutkimukset eivät vahvista sanktioihin perustuvan aktivoinnin positiivisia vaikutuksia (Pulkka 2015)
 - Keskusteluun nostettava vakavasti perustulon, työn jakamisen ja työn käsitteen laajentamisen ideat

Sosiaalityön rooli?

- Ovatko sosiaalialan työntekijät vastuullistamisen ja vastikkeellisuuden toteuttajia vai osallisuuden vahvistajia ja eriarvoisuuden lievittäjiä? (ks. Juhila & Raitakari 2017)
- Mitä tämä tarkoittaa osallistavan sosiaaliturvan osalta?

Katutason työntekijät (Närhi ym. 2014)

- Ryhmähaastatteluissa aikuissosiaalityön kentän 20 työntekijää
 - Tutkimuskysymys: mitkä tekijät estävät ja edistävät osallisuutta hyvinvointipalveluissa?
 - Osallisuuden esteinä erityisesti järjestelmäkeskeisyys ja uuden julkisjohtamisen vaikutukset omaan työhön
 - Kokevat mahdollisuutensa vaikuttaa ylhäältä tuleviin ohjeistuksiin ja palvelujärjestelmään olemattomina
 - Ammatilliseettinen harkintavalta kapeutuu byrokraattiseksi portinvartijuudeksi
1. Alistutaan professionaalisen harkintavallan käytön kapeutumiseen
 2. Kollektiivinen radikalisoituminen, nousu barrikadeille ja etäisyyden otto institutionaalisiin pakkoihin
 3. Älykäs elinkykyisyys; työntekijät toimivat luovasti ahtaassa tilassa jossa yhdessä asiakkaiden kanssa löydetään ratkaisuja järjestelmästä huolimatta ja sen resursseja hyödyntäen.

Osallistavan sosiaaliturvan kokeilu

(Kivipelto 2018)

- STM yhdessä THL:n kanssa kokeilu ja tutkimus (2017-2019)
- Kokeilemaan ja tutkitan ns. osallistavan sosiaaliturvan mallin avulla aikuissosiaalityön vaikuttavuutta
- Hankkeen kohderyhmänä kunnan sosiaalityön asiakkaana olevat työttömät henkilöt + muut hallintokunnat ja toimijat
- Osallistavan sosiaaliturvan malli:
 - Paluu sosiaalityön omaan missioon ja toimimaan sen suuntaisesti
 - Pois toimistoista + ryhmä- ja yhteisötyö + valtaistamisen logiikka
 - Taloudellisen tuen laajentaminen
 - Työntekijäresurssien lisäys
 - Asiakassuunnitelman tekeminen ja arviointi AVAIN-mittarilla
 - Aikuissosiaalityön koko potentiaalin ja asiantuntijuuden hyödyntäminen
- Rakenteellisen sosiaalityön välineet osallisuuden tueksi
 - Raivataan asiakkaiden osallisuuden esteitä muiden palvelujärjestelmän toimijoiden kanssa
 - Pyritään vaikuttamaan asiakkaan kannalta palvelujärjestelmän epäkohtiin ja tiedottamaan niistä järjestelmän sisällä ja ulospäin

Osallistavan sosiaaliturvan kokeilu

(Kivipelto 2018)

- Kokeilukunnat: TEM:n alueelliseen työllisyys- ja yrityspalvelukokeiluun osallistuneet kunnat, joissa toteutetaan osallistavan sosiaaliturvan mallia + otetaan AVAIN-mittari käyttöön (Tornio, Kemijärvi, Kuopio, Tampere, Kangasala, Raisio)
- Kokeilu ja siihen liittyvä tutkimus alkanut maaliskuussa 2018, joten tuloksista ei voi vielä sanoa mitään
- Toimitaan hyväksyttävän poliittisen retoriikan puitteissa pyrkimyksenä muuttaa käsitteitä muuttamalla käytäntöjä, antamaan osallistavalle sosiaaliturvalle uusia, sosiaalityön omaan missioon liittyviä sisältöjä?
- Kokeilussa kiteytyy hyvin konkreettisesti edellä mainittujen käsitteiden väliset ristiriidat ja valinta mikä näkökulma lähtökohtana asiakkaita tuetaan

Osallisuuden esteitä ja mahdollisuuksia osallistavan sosiaaliturvan toteuttamisessa

- Tärkeää jäsentää mistä näkökulmasta käsitteitä käytetään ja mitä niillä tavoitellaan
- Ei ole yhdentekevää mistä näkökulmista suomalaista sosiaaliturvaa käsitteellistetään ja rakennetaan
- Sosiaalityön oman mission näkökulmasta pakottamalla, vastuuttamalla tai vastikkeellistamalla ei synny merkityksellistä osallisuutta, joka voimavaraistaa kansalaisia/asiakkaita
- Pitkäjänteinen, paneutuva, valtaa jakava, rakenteita muuttamaan pyrkivä ja luottamukseen perustuva ihmisten ja yhteisöjen kanssa työskentely ja valtaistaminen on vaikuttavampaa ja kustannustehokkaampaa kuin nopeat tulosvaatimukset ja 'tempuaktivointi'
- Osallisuudessa on kyse vallan jakamisesta ja kunnioittavasta kohtaamisesta ja siksi sitä voi rakentaa vain demokraattisilla ja kansalaisten osallisuus huomioivilla keinoilla
- Kenen puolella me olemme ja millaista osallisuutta sosiaalialalla ja sosiaalityössä tuemme?

Vaikuttamaan pyrkivän sosiaalityön tekeminen näkyväksi nykykeskustelussa?

- "Washing one's hands of the conflict between the powerful and the powerless means to side with the powerful, not to be neutral"

Paulo Freire, Pedagogy of the Oppressed

Lähteet:

- Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi (2017) Osallistumistulo aikuissosiaalityössä. Alusta. Saatavilla: <http://alusta.uta.fi/artikkelit/2017/03/28/osallistumistulo-aikuissosiaalityoessae.html>
- Kivipelto, Minna (2018) Osallistavan sosiaaliturvan kokeilu ja tutkimushanke. Saatavilla: <https://www.slideshare.net/THLfi/osallistava-sosiaaliturva>
- Kokkonen, Tuomo, Närhi, Kati & Matthies, Aila-Leena (2016) Miksi lahjani ei kelpaa? Näkökulmia työelämän ulkopuolella olevien nuorten miesten käsityksiin työelämään osallistumisesta. Nuorisotutkimus 34 (2), 35-49.
- Närhi, Kati, Kokkonen, Tuomo & Matthies, Aila-Leena (2014) Asiakkaiden osallisuus ja työntekijöiden harkintavalta palvelujärjestelmässä. Janus, 22(3), 227-244.
- Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo (2014) Transformation of participation politics and social citizenship in Finnish welfare governance. In Matthies, Aila-Leena & Uggerhoej, Lars (eds.) Participation, marginalisation and welfare services – concepts, politics and practices across European countries. Farnham: Ashgate, 95-112.
- Pulkka, Ville-Veikko (2015) Osallistavan sosiaaliturvan tavoitteet ja todellisuus. Alusta. Saatavilla: <http://alusta.uta.fi/artikkelit/2015/02/03/osallistavan-sosiaaliturvan-tavoitteet-ja-todellisuus.html>
- Raivio, Helka (2017) Osallistumistulo muuttaisi tukea saavien oikeuksia. YP-blogi. Saatavilla: <https://www.yplehti.fi/blogi/57-2/>
- Valkama, Katja (2013) Asiakkuuden dilemma. Näkökulmia sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkuuteen. Acta Wasaensia no 267, Sosiaali- ja terveyshallintotiede 7, Universitas Wasaensis 2012. http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-412-4.pdf